

Osmanlı-Safevî Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar *

Turkish Sources About Ottoman-Safavi Relations

H.Mustafa ERAVCI**

ÖZET

Osmanlı- Safevî münasebetleri siyasî, askerî, kültürel ve diplomatik yönden yaklaşık iki buçuk asır boyunca çok hareketli olmuştur. Biçimsel bakımdan bu ilişkileri sekiz döneme ayırmak mümkündür. Bu dönemlerin farklı boyutlarını aydınlatma bakımından Osmanlı yazılı kaynakları son derece önemlidir. Bu kaynaklar Osmanlı arşiv defterleri ve belgeleri ile genel ve özel Osmanlı kronikleri, Münşeat mecmuaları; ayrıca siyasetnâme, risale, seyahatnâme ve coğrafya türü eserlerden oluşmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Osmanlı, Safevî, İran, Tarihi eserler

ABSTRACT

From politic, military, cultural and diplomatic point of view, The relations between Ottoman and Safavi had been taken place very active during two and half century. It is possible to realize the value of those relations in eight terms. Ottoman written sources were very important from the illumination of several point of view of this period. Those sources consist of the defter and documents of Ottoman archives, Ottoman history books, the letters of periodical and several written books such as siyasetnâme, geography, travel and short books.

KEY WORDS

Ottoman, Safavi, Iran, History books

* Bu çalışma Gazi Üniversitesinin düzenlemiş olduğu *Türk Dünyası Tarihi Kaynakları* adlı ulusal sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmedbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.



Giriş

Osmanlı devleti çok erken dönemde, bulunmuş olduğu stratejik coğrafyanın da zorlamasıyla, komşularıyla münasebetlerinde kalıcı devlet politikaları belirlemiştir. Osmanlının batı politikası, Avrupa ve onun tamamlayıcı unsuru olan Akdeniz dünyasına yöneliktir. Avrupa Osmanlı için bir ideal olmuştur. Devlet bütün hesabını bu önceliğe göre yapmıştır. Ancak bu batı politikasını sürdürebilir hale dönüştürebilmek için kesif bir şekilde insan kaynaklarına ihtiyacı vardı. Ayrıca temel aldığı İslam hukuku ve değerleri de ümmet-i İslam'da onları birliğe zorlamakta idi. İşte bu ve benzer faktörlere bağlı olarak zaman zaman doğu sınırlarına yönelerek Anadolu beyliklerini topraklarına kattı. XV. Asrın ikinci yarısında II. Mehmed'in İstanbul merkezli imparatorluk kurma çalışmaları ile Karadeniz ve Doğu Anadolu Osmanlı hakimiyet alanına dâhil olduğu gibi imparatorluğun doğu politikası da kararlı bir tutum içine girdi. 1501'de Safevî devletinin kurulması ile birlikte İran veya Doğu politikası daha bir vuzuha kavuştu.

Hattı zatında XVI-XVII. Asır Osmanlı- Safevî ilişkileri büyük çoğunlukla çatışma içinde geçmiştir. Bu mücadele Anadolu ve İran'da kurulan iki büyük medeniyetin çatışmalarının son halkasıdır. Osmanlı-Safevî rekabeti İslam tarihinde Sünnilik ve Şiilik rekabetinin mezhep boyutundan siyasî boyuta intikal eden en önemli dönemlerinden biri olduğu kadar, Osmanlı tarihinin de en önemli safhasıdır. Bu münasebetleri Osmanlı kroniklerinin haberleri doğrultusunda biçimsel bakımdan savaş ve barış veya dostluk ve düşmanlık esasına göre sekiz döneme ayırmak mümkündür.

I. dönem Şah İsmail'in ilk akınlarından 905/1490 Çaldıran Savaşına kadar geçen süre olup bu esnada Anadolu'da Safevî saldırganlığı artmıştır.

II. dönem Çaldıran savaşıyla 920/1514 başlayan ve Amasya barışına 961/1555 kadar aralıklarla devam eden Osmanlı doğu politikasının aktif olduğu süreçtir.

III. barış dönemi olup Amasya barışından (961/1555) 1577 yılına kadar yirmi dört yıl sürmüştür.

IV. dönem III. Murad'ın Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan'ı ele geçirmek üzere bölgeye sevk ettiği serdarlar ve ordular dönemi ki on iki yıl sürüp 12 Mart 1590 İstanbul anlaşması ile sonuçlanmıştır.

V. dönem barış içinde geçmiş ve bu durum 1603 yılına kadar devam etmiştir.

VI. dönem 1612 yılına kadar devam eden dokuz yıllık savaştır. Bu esnada Osmanlıdaki saltanat değişimini fırsat bilen Safevî hükümdarı Şah Abbas, seri hareketi, casuslar vasıtasıyla önceden haber toplaması, en önemlisi batılı devletlerle Osmanlı aleyhine yaptığı ittifaklar ile Tebriz ve Nihavent gibi önemli serhat şehirlerini Osmanlılardan tekrar geri almıştır.

VII. dönem 1639 Kasr-ı Şirin anlaşmasına kadar devam eden Osmanlıların (özellikle IV. Murad'ın kişisel gayretleri ile sürdürülen) tekrar Irak havzasında toparlanma sürecidir.

VIII. dönem Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla başlayan 1722 yılına kadar devam eden barış dönemidir.

Hatırlanabileceği gibi bu çalışmanın amacı Osmanlı-Safevî münasebetleri ve bunun milletler arası oluşumlara etkilerini incelemekten ziyade bu iki ülke münasebetlerine dair kaynaklara bir göz atmaktır. Kuşkusuz Osmanlı-Safevî münasebetleri her iki tarafın muhtelif tarihî kaynaklarında akis bulmuştur. Biz yalnızca bahis konusu döneme dair Osmanlı kaynaklarını ele almaya çalıştık. Bunları birkaç gurupta topladık.

I-Arşiv Kaynakları

II. Bayezid dönemi Erdebil tekkesine bağlı müritlerin Anadolu'daki faaliyetleri ve Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği halifelerin militanca hareketleri ile ilgili olarak Topkapı Sarayı Arşivinde muhtelif evraklar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı bazı araştırmacılar tarafından kullanılmış (Bacque-Grammont 1987:30-35) ise de bir çoğu henüz faydalanılmamış belgelerdir. Bundan başka BOA'de muhtelif fonlardaki defterler bu ve sonraki dönemde gelişen çok yönlü olaylarla ilgili hayli zengin hükümler ihtiva etmektedirler. Bu defter çeşitleri şunlardır:

a-Ahkâm Defterleri

Bu defterler Divan-ı Hümayunda müzakere edilen malî, hukukî, idarî meseleler ve gelen şikayetlerle ilgili hükümlerin toplandığı defterlerdir (Genç..... Karaca 1992: 40). II Bayezid döneminde Osmanlı-Safevî ilişkilerinin başladığı döneme ait BOA A DVN.nr 709 *nolu* defter mevzuumuzla ilgili bazı hükümler ihtiva etmektedir (Şahin-Emecen 1994: 10-18). Bu defterdeki hükümler daha çok Osmanlı topraklarındaki Safevî propagandasını yansıtmaya dönüktür. Bu metinlerde "*Yukarı Taraf veya Yukarı Canib*" diye tanınan Erdebil tekkesine bağlı

militan sufilerin yakalanması, siyaseten katl edilmeleri, buna mukabil Osmanlı topraklarına sığınanlara izin verilmemesi istenmektedir. Diğer yandan bazı hükümlerde ise İran tarafında meydana gelen gelişmelerin dikkatle izlenmesi istenmektedir. Ayrıca bu belgeler Anadolu'daki Safevî taraftarları ile ilgilide Osmanlı devletinin tutumunu göstermesi açısından önemlidir.

b-Mühimme Defterleri

Divan-ı Hümâyuna gelen çeşitli konular karara bağlandıktan sonra hüküm ve fermanlar önemlerine binaen divan kalemi şefi Reisü'l-Küttab tarafından ayrı defterlere kayıt ettirirdi. Bu defterlere Mühimme defteri denir. Bu kaynaklarda Osmanlı devletinin merkez taşra teşkilatının durumu ile askerî, siyasî ve sosyal tarihi gibi hususlar hakkında malumat bulmak mümkündür (Genç...Karaca:1992:82) Söz konusu ilişkiler için en eski tarihli defter 5 numaralı Mühimme defteridir. Özellikle mevzuumuzla ilgili yüzyılın ikinci dönemi için çok sayıda defter vardır. Bunların en son kayıtlısı ise 71 numaralı Mühimme defteridir(25 Rebiü'l evvel 1002/9 Aralık 1593 tarihlidir).

Bu çalışma münasebetiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki doğrudan Safevî dönemi İran'ı ile ilgili hüküm özetlerini gözden geçirme imkanı bulduk. Bu defterlerdeki hükümlerin çok zengin ve geniş bir konu yelpazesi oluşturduğunu söylemek gerekir. Bu geniş yelpaze ana başlıklar halinde aşağıdaki şekilde verilebilir.

- 1- Sınır ihlalleriyle ilgili hükümler.
- 2- Bağdad, Basra ve Şehrizor'da vuku bulan olaylar.
- 3- Elçilerin gidiş ve dönüşleri ile ilgili gelişmeler.
- 4- Safevî halifelerinin Anadolu'da yaptıkları Kızılbaşlık propagandaları.
- 5- Anadolu'da Türkmen boylarından bazılarının Kızılbaşlığa geçerek İran'a geçmeleri.
- 6- Anadolu Kızılbaş kitesinden bazılarının Şah İsmail adına nezir ve sadaka toplayıp İran'a göndermesi.
- 7- İran veya Osmanlıdan karşılıklı taraf değiştiren emir ve aşiret liderleri ile ilgili hükümler.
- 8- İran'a iktisadi ambargo uygulamak.
- 9- Erdebil Tekkesi adına Anadolu'da baş gösteren ayaklanmalar.

10- Şark seferleri ile ilgili askeri, siyasi ve ekonomik tedbirler.

11- Safevî taraftarlarını bertaraf etmeye dönük politikalar ve bunlarla ilgili hükümler (Savaş 2002:68-135).

II-Münşeât Mecmuâları

Safevî-Osmanlı diplomatik ilişkilerine dair birkaç münşeât mecmuası vardır. Bunların en tanınmış XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ünlü münşilerden Feridun Ahmed Beğ'in *Münşeâtü's-Selâtin* adlı eseridir. Bu eserde Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail'in bir birlerine yolladıkları mektupların suretleri bulunmaktadır. Bu mektupların muhteviyatı karşılıklı meydan okuma ve bir birlerini kışkırtmaya dönük ifadelerden oluşmaktadır. Diğer münşeât mecmualarının hemen hepsinde anonim eserler olup altı tanesi Süleymaniye Kütüphanesi diğerleri ise Nuruosmaniye, Bayezid Devlet Kütüphanesi ve bir tanesi de Paris Bibliotheque Nationale'de kayıtlıdır¹.

III- Vekayinâmeler(Kronikler)

Klasik dönem Osmanlıda tarihsel nitelikli çalışmalar tür olarak, içerik ve üslup ile kullanılan dil bakımından üç grupta ele alınabilir. Tarih yazıcılığın ilk türü, hem manzum hem düz yazı şeklinde büyük çoğunluğu bir olay, sefer veya saltanat dönemi üzerine yazılmıştı. Bu tür içinde *Gazavet-nâmeler*, *Fetih-nâmeler*, *Selim-nâmeler*, *Zafer-nâmeler* gibi eserler önemli yer tutar. Tarih yazıcılığının ikinci türünü yalnız bir Türkçe'yle yazılan *Tevarih-i 'Âl-i Osman* geleneğini sürdüren Osmanlı hanedanı tarihleridir. Üçüncü tür ise Osmanlı tarihinin değişen uzunlukta ve ayrıntı düzeyinde kapsadığı evrensel tarih çalışmalarıdır. Bu türün konumuz bakımından ilk örnekleri arasında Hoca Saadettin, Ramazanzade, Celalzade ve 'Âli gibi tarihçiler önemli yer işgal eder. Aynı zamanda sonrakiler eserlerinde Arapça ve Farsça'dan oluşan yüksek Osmanlı Türkçesi kullanmışlar, dil ve üslup bakımından imparatorluğun yüksek kültürel değerleri ile örtüşen Edebi Tarih yazmışlardır (Fleisher 1986:230-40).

¹ Konuyla ilgili münşeât mecmuaları ve kütüphane kayıtları aşağıdaki gibidir:
 Münşe'at Mecmuası, Paris, Bibliotheque Nationale,suppl.Persan 1838
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb. Nuruosmaniye,nr. 4976
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb, Halet Efendi Kısım,nr 775
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb.Esad Efendi, nr. 3384
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb.Esad Efendi, nr.,3687
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb.Esad Efendi, nr.3752
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb.Esad Efendi, nr.334
 Münşe'at Mecmuası,Süleymaniye Ktb.Fatih Kısım, nr. 5424
 Münşe'at Mecmuası,Bayezid Devlet Ktb, Veliyüddün Efendi Kısım, nr 2735. bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1993,s. 286.

Osmanlı-Safevî münasebetleri ekonomik, siyasi, askeri ve mezhebi hatta kültürel boyutlu geliştiğinden bu konuları yansıtan hayli çok özel ve genel nitelikli Osmanlı yazılı kaynakları mevcuttur. Bunlardan çoğunluğu hanedan tarihi kapsamında ele alabileceğimiz Osmanlı Vekayinâmelerin bir kısmı yıllar önce Ortadoğu tarihçilerine dair bir çalışmada John R. Walsh tarafından tanıtılmıştır (Walsh 1962:196-209). İkinci olarak yakın dönemde Ahmed Yaşar Ocak , “Türkiye ve İran Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler” adlı bir sempozyumda sunduğu tebliğde bu konuyla ilgili ilk çalışmadaki listeye *İbni Kemal’in Tevarih-i Al-i Osmanı, Nişancı Mehmed Paşa’nın Tarihi ve Solakzade Tarihi’ni* ilave etmiştir. Halbuki hanedan tarihi nitelikli vekayinâmelerden ziyade spesifik bir olayı veya dönemi ele alan tarih eserleri Osmanlı-Safevî münasebetleri bakımından daha önemlidir. Zira bu tür eserlerde o dönem Safevî- Osmanlı ilişkilerinin detayı olduğu kadar tarihsel sürecinin de değerlendirildiğini görüyoruz. Örneğin Gelibolulu Mustafa ‘Âlî “*Nusret-name’de*” özellikle 1577-80 yılında vuku bulan Lala Mustafa Paşa’nın seferini ele almasına rağmen kitabın ilk yirmi varakın da muhtasar bir şekilde ve analitik olarak Osmanlı-Safevî ilişkilerini değerlendirir (Eravcı 1998:77-86). Bu bağlamda kronolojik olduğu kadar yazılış türleri bakımından da bu konuyla ilgili eserleri iki grupta topladık. Bunlardan ilki klasik hanedan tarihleri ile genel nitelikli vekayinâmeler, ikincisi ise özel veya spesifik tarih çalışmaları içinde değerlendireceğimiz *Gazavet-nâme, Nusret-nâme* vb. türden kroniklerdir.

a) Klasik Nitelikli Vekayinâmeler

Bunlar kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

1-Anonim.*Die Altosmanische Chronik (Tevarih-i Âl-i Osman)* nşr.Friedrich Giese, Leipzig,1929.

2- Aşık Paşazade, *Tevârih-i Âli Osman* (Ali Bey, neşri, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1932).

3- İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman, VIII. Defter*, neşri, Ahmet Uğur, TTK ya., Ankara 1997.

4- İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihşt*, Süleymâniye (Esad Efendi) Kütüphanesi, nr. 2197.

5- Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âli Osman*, nşr. Ali Beğ, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.

6- Rüstem Paşa, *Tarih*, Bibliothegue Nationale, Suppl. Turc, nr. 1021.

7- Nişancı Mehmet Paşa, *Târih-i Nişancı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1279.

8- Celalzâde (Koca Nişancı), *Tabakatü'l Memâlik ve Derâcatü'l Mesâlik*, neşr, Meredith- Owens, London, 1971.

9- Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü'-t Tevârih*, İstanbul, 1279.

10- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l Ahbâr*, Süleymâniye (Esad Efendi) Kütüphanesi, nr. 2162.

11- Selânikli Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, 2. cilt, neşr. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, 1999, 2.bs.

12-Seyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, Türk İslam Eserleri Müzesi, nr.1973.

XVI. Asra ait bu saydığımız vekâyinamelerden en başta yer alan ikisi Şah İsmail-i Safevî'nin seleflerinin faaliyetlerinden bahsederler. Diğerleri ise pür-tadlil olarak tanıtılan Şah İsmail'in ortaya çıkışını, Gilan ve Tebriz'i alışı ayrıca Kızılbaş-ı bed-ma'âş veya Kızılbaş-ı fidne-faş dedikleri Safevî devletini nasıl kurduğunu naklederler. Bu esnada Sünni halkı nasıl katlettiği ve Sünni geleneğe karşı kötü tutumu öne çıkararak Rafizilik diye nitelendirilen Şia İmamiye'sinin bu uç kolunu İslam'a bayrak açmakla suçlarlar. II. Bayezid ve I. Sultan Selim döneminde İran'daki merkezi yönetimle gerçekleştirilen diplomatik mektupların suretlerine de yer yer bu eserlerde rastlamak mümkündür. Sultan Süleyman döneminde Safevî devletinin Osmanlı karşıtı politikasında önemli değişiklikler olmasına rağmen kroniklerde İran'la ilgili veya Anadolu'da Safevî taraftarı Türkmenlerinin isyanları tafsilatlı anlatılırken klasik İran yaklaşımları üslup devam etmektedir.

XVII. Asır Osmanlı Vekâyinâmecileri ve eserleri ise şunlardır:

1. Hasanbeğzâde, *Tarih*, Nuruosmâniye Kütüphanesi, nr.3134.

2. Müneccimbaşı Değiş Ahmed, *Sahâifu'l Ahbâr*, 3. cilt, İstanbul, 1285.

3- Solakzâde Mehmet Efendi, *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, Ankara 1989.

4- Mustafa Nâima, *Târih-i Nâima*, cilt 6, Tarihsiz çerçeveveli baskı.

5- Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, 2. cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1283.

6- Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 2. cilt, İstanbul, 1286-1287.

7-Sâfî Mustafa Efendi, *Zübdetü't-Tevârih*, neşr. İbrahim Hakkı Çuhadar, TTK Ankara 2003.

Önceki asır kroniklerinde olduğu gibi bunlarda da Safevî tabirine hiç rastlanmaz İran'daki olaylarla ilgili haberleri İran, Diyar-ı Şark, Ahval-i Acem ve Ahval-i Kızılbaş olarak verirler. Bunlar bir taraftan Şah İsmail'in faaliyetlerini ve halifeleri liderliğinde taraftarlarının çıkardıkları isyanları, XVI. Asır vakayinamelerinden naklen verirken diğer yandan sonraki dönemde zuhur eden askerî ve siyasî gelişmeleri ve muahedeleri teferruatlı olarak verirler.

IV- XVI ve XVII. Asır Gazavet-nâme Zafer-nâme vb. Türden Özel Tarih Eserleri (Vekayinâmeler)

1-*Selim-nâmeler*, (Ahmed Uğur, The Reigh of Sultan Selim I in the Light of the Selim-name Literature, Berlin 1985.

2- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymannâme*, Bulak, 1248.

2- Matrakçı Nasuh, *Sefer-i Irakeyn-i Kanuni* (neşr.Hüseyin Yurdaydın) Ankara 1976.

3-Seyit Lokman, *Selim Han-nâme*, TSMK, Revan Köşkü Kitapları, nr.1537.

4-Seyit Lokman, *Şehinşah-nâme*, TSMK, Bağdad Köşkü Kitapları, nr.200 (Kütükoğlu 1994: 11-12).

5-Gelibolulu Mustafa Ali, *Fursat-nâme*, (Rana von Mende, Mustafa 'Âli's Fursat-name)Berlin 1989.

6-Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*, Doktora Tezi,H. Mustafa Eravcı, Edinburgh Üniversitesi, 1998.

7-Ebubekir bin Abdullah, *Şark Seferlerinde Surhser ile Vaki Olan Ahvalleri ve Şirvan'da Osman Paşa ile Surhserin Mücadelelerini Beyan Eylediği*, Ali Emiri Kütüphanesi, Tarih Kitapları, nr.366).

8-Hüseyin bin Mehmed, *Gazavat-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yaz. Sayı 0.118/2.

9-Larendeli Vucûdî Mehmed bin Abdülaziz, *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, Bursa.

10-Âsafî Mehmed Paşa (Koca Defterdar) *Şecâ'at-nâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, 6043.

11-Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr.2372 (Çetin Sungur,Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eserin Transkripsiyonu,YLT, Kırıkkale Üniversitesi) 1998.

12-Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Gencine-i Feth-i Gence*, Topkapı Sarayı Revan Ktb.nr. 1296.

13-Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Gonca-i Bağ-ı Murad*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY.nr. 2372.

14-Mehmed Subhi, Talikizade, *Şehname-i Hümayun*, (Doktora Tezi C.Woodhead) Edinburgh 1983.

15-Mehmed Subhi, Talikizade, *Tarihçe*, (Ferhad Paşanın 992 Gürcistan Seferi Tarihçesi) Revan Köşkü Ktb,nr.1300.

16-Mehmed Subhi, Talikizade, *Tebriziyye*, Revan Köşkü Ktb,nr.1299.

17-Niyazi, *Zafer-nâme-i Ali Paşa*, Millet Kütüphanesi.nr. 396 (Bağdad Beylerbeyi Elvendzade Ali Paşa'nın Safevîlerle 1583te yaptığı savaşı ve zaferi anlatır.)

18-Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Zafer-nâme* (Tarih-i Feth-i Revan ve Bağdad, İstanbul Üniversitesi, TY, nr.1391, (Dördüncü Muradın Revan ve Bağdad kuşatma ve fetihlerini anlatmaktadır).

19-Edirneli Abdurrahman Hibrî, *Tarih-i Feth-i Revan*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Bâdî Ahmed Bey Koleksiyonu.

20-Edirneli Abdurrahman Hibrî,*Tarih-i Feth-i Bağdâd*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Bâdî Ahmed Bey Koleksiyonu (Babinger 2000: 234-6).

Bu tür tarih kaynakları genelde daha önceki zikrettiğimiz çağdaş veya daha sonra yazılmış kroniklere kaynaklık etmiştir. Bir kahraman yaratmayı amaçlamasına rağmen bu tarihi eserler bahis konusuyla ilgili detay bilgi vermesi açısından ilginçtir. Örneğin Kafkasya'da ki Osmanlı askeri hareketının bütün safhalarını bu eserlerden takip edebiliriz. Ayrıca Kafkasya veya sınır bölgelerindeki halkın demografik ve kültürel durumlarına kadar en küçük ayrıntılar yine bu kaynaklardan aydınlatılabilir (Ebubekir bin Abdullah: 22a-36b). Diğer yandan sadece resmi Osmanlı yazışmaları değil karşı taraftan gelen resmi yazı örneklerine de bu eserlerde rastlamak mümkündür. Dolayısıyla askerî siyasî ve diplomatik gelişmelerle ilgili ipuçları yakalanabilecek kaynaklardır. Özellikle İran kültürü ile ilgili somut örnekler bakımından şehnameler önemli yer tutar. Bu anlamda III. Murad'ın şehnamecisi Lokman, bizatihi kendisi İran topraklarından gelmiş bir kişidir.

V- Müteferrik Yazma Risaleler

Bunlara örnek olarak Ahmed Yaşar Ocak, iki risale vermektedir. Ayrıca biz bu araştırmamız esnasında Tebriz'in fethini anlatan küçük bir risaleye de rastladık. Bunlar aşağıdaki gibidir:

1-Anonim, *Seyfü's-Şer'î'l- Meslul alâ Şah Ahmeri er-Re'isi'z-Zindiki'l-Meşhûr*, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi,6730 numaralı mecmua,vv.78b-79a.

2-Anonim, *Faruk-ı Dâlle Hususan Kızılbaş Tâyifesi Hakkında Rüstem Paşanın Mektubu Sureti*, Çorum Kütüphanesi,nr.864/6.

3-Rahimizade İbrahim Çavuş, *Tebrizin Fethi*, Viyana Millikütüphanesi H.O. 69.f.6b-12b.

VI- Siyaset-nâmeler

Mezkur dönemde kaleme alınmış Osmanlı-Safevî münasebetlerine temas eden bilebildiğimiz iki adet siyaset-name türü eser vardır. Bunlar bilinen literatürde zikredilmediği gibi modern dönem konuyla ilgili tarih araştırmalarında da kullanılmamıştır. Bunlardan ilki Gelibolu Mustafa 'Âli'nin *Nüshatü's-Selâtini* (Tietze 1975: 10-50) diğeri ise yazarı bilinmeyen *Kitâb-ı Müstetâb* (Yücel:2002: 5-25) adlı eserdir. Bunlar direk olarak İran hadiseleri ile bilgi vermezler ise de XVI. asrın ikinci yarısında bozulmaya başladığı anlaşılan Osmanlı idari, siyasi, ekonomik sistemi düzeltmeye dönük öneriler arasında Doğu politikasına da yer verirler. Ancak bunlar Rafizi diye addedilen İmamiye Şiasına dönük ilmi ve rasyonel bir yaklaşımdan ziyade, eleştirileri seferlerde kişisel durumları öne çıkan serdar, ekibine veya bu esnada kullanılan askeri metotlara dönüktür (Eravcı 2001:31-40). Bir nevi Kanuni Sultan Süleyman'ın Şark seferlerini anlamsız bulduğunu nakleden Peçevi kaynaklı bilgiler gibidir (Uzunçarşılı 1995: 58-59).

Bunların dışında coğrafi kitaplar ile seyahatnameler özellikle yer isimlerinin tespiti ve bazı tarihi hadiselerin detayı konusunda önemlidir. Bunların belli başlıları şunlardır:

1- Abdülgaffar Kırımı, *Ümdetü't- Tevarih*, İstanbul 1343.

2- Mehmed Zillioğlu, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. M. Çevik, İstanbul 1985.

3- Katip Çelebi, *Cihânnüma*, İstanbul 1285.

Sonuç olarak Safevî döneminde Osmanlı İnan münasebetlerinin siyasi bir rekabet ve husumet içinde geçtiği anlaşılıyor. Ancak Osmanlı devletinin Sünnî mezhebi merkezli politikasından dolayı bütün bu tarihçiler Safevî İnan Şiiliğine “Rafizilik, zendeka ve ilhad” demek suretiyle Safevîleri tecrit etmişlerdir. Kaynaklar açısından konuya bakıldığında XVI.ve XVII. Yüzyıl İnan tarihi açısından Osmanlı arşivlerinin ve kütüphanelerinin çok zengin malzemeye sahip olduğu, dünyada bu konuda çalışma yapanlar ile her iki ülkedeki araştırmacılarının henüz yeterince bu kaynakları değerlendirmedikleri anlaşılmaktadır. ©

KAYNAKLAR

- BABİNGER, Franz (2000), *Osmanlı Tarih ve Yazarları ve Eserleri*, Çev. C.Üçok, Ankara
- BACQUE-GRAMMONT, J.L. (1987), *Les Ottomans, Les Ottomans et leurs Voisins(1514-1524)*, Paris-İstanbul
- EBUBEKİR bin Abdullah, *Şark Seferlerinde Surhser ile Vaki Olan Ahvalleri ve Şirvan'da Osman Paşa ile Surhserin Mücadelelerini Beyan Eylediği*, Ali Emiri Kütüphanesi, Tarih Kitapları, nr.366)
- ERAVCI, H.Mustafa (2001) " Gelibolulu Mustafa 'Âli'nin Nushatü's- Selâtinde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- ERAVCI, H.Mustafa (1998), *Mustafa 'Âli's Nusret-nâme*, (Basılmamış doktora tezi) Edinburgh Universty
- FLEİŞHER, Cornell (1986) , *Bureaucrat and Intellectual in the Otoman Empire, The Historian Mustafa 'Âli (1541-1600)*, Princeton
- GENÇ, Yusuf İhsan KARACA, İbrahim (1992), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1993), *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1994), "Şehnameci Lokman" *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul
- SAVAŞ, Saim (2002) , *XVI. asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara
- ŞAHİN, İlhan - EMECEN Feridun (1994), *II.Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*,Türk Araştırma Vakfı,İstanbul
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, IV/I TTK, Ankara
- TİETZE, Andreas (1975), *Mustafa 'Âli's Counsel for Sultans of 1581. vol.I,II*) Wien
- YÜCEL, Yaşar (2002), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb Kitabu Mesâlihi'l- Müslimin ve Menafi'i'l- Mü'minin Hırzü'l- Mülük*, TTK.yay Ankara
- WALSH, J.R. (1962), " The Historiography Of Ottoman-Safavid Relations in Sixteenth and Seventeenth Centuries" *Historians of Middle East, eds, Bernard Lewis-P,M. Holt, Oxford University Pres, London*